

منقبت نگاری و یادکرد اهل بیت علیهم السلام در آثار سیوطی

البرز محقق گرفمی^۱
محمد میرزایی^۲

چکیده

گزارش‌های روایی، تفسیری و تاریخی سیوطی شافعی مذهب درباره سیره و فضایل اهل بیت علیهم السلام در بسیاری از نوشته‌های وی قابل مشاهده است. این نوشتار بر اساس منابع کتابخانه‌ای و با روش توصیفی-تحلیلی، گزارش‌های سیوطی درباره فضایل اهل بیت علیهم السلام را استخراج و تحلیل کرده است. نگارش نوشتارهای مستقل درباره برتری‌های اهل بیت علیهم السلام، یادکرد مثال مخالفان ایشان، ثمرات محبت به معصومین علیهم السلام و بیان جایگاه دوستداران آنان در نگاه سیوطی بسیار برجسته است. رویکرد قرآنی-روایی نسبت به حضرت علی، فاطمه و حسنین علیهم السلام نشان از ارادت و دل‌سپاری ویژه سیوطی نسبت به خمسه طیبه دارد. امام سجاد، امام رضا و بقیه الله علیهم السلام نیز مورد توجه روایی وی قرار گرفته‌اند. سکوت معنادار وی نسبت به صادقین و سایر اهل بیت علیهم السلام برآمده از انگاره‌های یک سوبه زمامداران و نوع مرزبندی‌های مذهبی عصر سیوطی است.

کلیدواژه‌ها: اهل بیت علیهم السلام، سیره پژوهی، سیوطی، منقبت نگاری.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه علوم اسلامی رضوی (نویسنده مسئول). mohaghegh.gr@gmail.com

۲. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه علوم اسلامی رضوی. mirzaee65@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۵

در آمد

جلال‌الدین سیوطی از دانشوران نامی جهان اسلام در حدیث، فقه، تفسیر، علوم ادبی و تاریخ است. مجموعه‌های روایی و ادبی او در حوزه‌های علمی دنیای اسلام پرآوازه است. شافعی مذهب بودن و شهرت چند کتاب از نگاشته‌های او، سبب کم توجهی به برخی دیگر از آثار پرشمار او شده است. درحالی‌که توجه و واکاوی در برخی نگاشته‌های مستقل او با محوریت سیره، مناقب و فضایل اهل بیت علیهم‌السلام و پژوهش در لابلای آثار روایی و تفسیری وی، چهره‌ای دیگر از باورهای او را آشکار می‌سازد. به گونه‌ای که پاسداشت و علاقه‌مندی به اهل بیت علیهم‌السلام، بنیان‌های لایه دوم اندیشه سیوطی را تشکیل می‌دهد.

منقبت‌نگاری اهل بیت علیهم‌السلام در بین دانشمندان اهل سنت به زمان پیدایش فرق اهل سنت برمی‌گردد. آثاری چون نزول القرآن فی مناقب اهل البیت، مناقب المهدی، صفه المهدی و الاربعون حدیثاً فی امر المهدی از ابونعیم اصفهانی (متوفای ۴۳۰)، فرایدالسمطین فی فضایل المرتضی و الزهراء والسبطین از جوینی شافعی (متوفای ۴۷۸)، مسند فاطمه به قلم دارقطنی (متوفای ۳۸۵)، فضایل اهل البیت از ابوالمؤید بلخی (متوفای قرن چهارم)، البیان فی اخبار صاحب الزمان نوشته گنجی شافعی (متوفای ۶۵۸)، مطالب السوؤل اثر کمال‌الدین شافعی (متوفای ۶۵۲)، ینایع الموده لذوی القربی به قلم قندوزی حنفی (متوفای ۱۲۹۴)، خصایص علی بن ابی طالب اثر نسایی (متوفای ۳۰۳) و جواهر العقیدین سمهودی مصری (متوفای ۹۱۱) نیز در همین راستا قابل ارزیابی هستند. سیوطی نیز به عنوان یکی از برجستگان عصر خود از این خوان گسترده بی‌بهره نماند و با نگارش آثاری مستقل در تبیین جایگاه اهل بیت علیهم‌السلام، نام خود را در زمره یادکنندگان اهل بیت علیهم‌السلام ثبت کرد.

پیشینه پژوهش

نوشتارهایی چون «مناقب اهل البیت علیهم‌السلام در روایات تفسیر ثعلبی (۱۳۸۹ش)»، «جایگاه اهل بیت علیهم‌السلام از دیدگاه ابوحنیفه (۱۳۸۵ش)»، «مناقب نگاری اهل سنت درباره اهل بیت علیهم‌السلام، مطالعه موردی دُرُ السمط فی اخبار السبط (۱۳۹۹ش)»، «جلوه‌های تشیع در مسند احمد (۱۳۷۷ش)»، «تحلیل قرآنی روایات فضائل اهل بیت علیهم‌السلام بر پایه مستدرک علی الصحیحین (۱۳۹۶ش)»، «واحدی نیشابوری و روایات شأن اهل بیت علیهم‌السلام در تفسیر البسیط (۱۴۰۰ش)» هر یک به ارزیابی منقبت‌نگاری یکی از دانشوران عامه پرداخته‌اند. برخی نوشتارها مانند «بررسی سند احادیث مناقب اهل بیت علیهم‌السلام در صحیح بخاری (۱۳۸۱ش)» نیز تنها به بررسی‌های سندی روایات مناقب اهل بیت علیهم‌السلام در صحیحین پرداخته است. مقاله «تسامح فضائل نگاران در روایات فضایل اهل بیت علیهم‌السلام (۱۳۹۳ش)» نیز به آسیب‌شناسی رویکرد فضیلت‌نگاران در روش نقل فضائل اهل بیت علیهم‌السلام پرداخته است. بر اساس تتبع به عمل آمده، نگاشته‌های سیوطی تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است. پژوهش حاضر با درک این کاستی برخی از نظرات سیوطی درباره اهل بیت علیهم‌السلام را به ترتیب تاریخی، سامان داده و به ارزیابی رویکردهای

تفسیری، حدیثی و تاریخی وی در این زمینه پرداخته است.

سیوطی و آثارش

ابوالفضل جلال الدین عبدالرحمن بن ابی بکر کمال بن محمد خضیری سیوطی شافعی در روز یکشنبه اوایل ماه رجب ۸۴۹ هجری در «أسیوط» یکی از شهرهای غربی نیل در کشور مصر به دنیا آمد (سیوطی، ۲۰۰۳: ۴۵). سیوطی در هشت سالگی حافظ قرآن شد (سیوطی، ۱۴۱۸: ۳۳۶/۱). وی در ۱۷ سالگی اولین اثرش به نام شرح الاستعاذه والبسمله را نوشت و سبب شگفتی استادش بلقینی شد (سیوطی، ۲۰۰۳: ۱۳۷). سیوطی در سال ۸۷۶ اجازه افتاء و تدریس جمیع علوم را از مشایخ خود دریافت کرد (همان، ۱۴). نگارش کتاب ذم الزیاره الأُمراء نشان از اعتقاد قلبی او در بی اعتنائی به حاکمان سیاستمدار است.

وی پس از چهل سال تدریس، افتاء و نگارش تألیفاتی در علوم حدیث، علوم قرآن، تفسیر، تاریخ، فقه، علوم لغت و ادبیات عرب به عبادت و تکمیل مؤلفاتش پرداخت و در جزیره الروضه (منیل کنونی) ساکن شد و همه کتب خود را وقف اهل علم کرد. کتاب التنفیس عن الفتواء و التدریس حاصل این دوره است. سرانجام در سحر شب جمعه نوزدهم جمادی الاولی سال ۹۱۱ دار فانی را وداع گفت و در قاهره نزدیک باب سیده عایشه دختر امام صادق علیه السلام دفن شد (سیوطی، ۱۴۴۰: ۷/۱).

آشنایی سیوطی با علوم مختلف و اجتهاد در برخی از آنها، دامنه موضوعی تألیفات وی را وسعت بخشید. درباره تعداد دقیق آثار او نظرات مختلفی مطرح است. علامه شعرانی آنها را ۴۶۰ مورد، استاد جمیل بک اعظم ۵۶۷، ابن ایاس ۶۰۰، فلوگل ۵۶۰ و کارل بروکلمان ۴۲۵ مورد می‌داند (سیوطی، ۱۳۶۸: ۱۵/۱). وی در کتاب التحدُّث بِنِعْمَةِ اللَّهِ که بخشی از آن زندگینامه خودنوشت اوست، ۳۰۰ اثرش را برمی‌شمرد. سیوطی در کتاب حسن المحاضره فی اخبار المصر و القاهره که پس از آن نگاشته شد، ۴۳۰ اثر خود را نام می‌برد. برخی آثار سیوطی مقاله‌واره‌هایی در چند صفحه و برخی حدود یک کتابچه‌اند. اما آثار معروف او در مجلداتی ضخیم عرضه شده‌اند، تا جایی که تفسیر الدر المنثور و جمع الجوامع او در ۱۲ جلد به چاپ رسیده‌اند.

آثار سیوطی در موضوعات گوناگونی مانند تاریخ، حدیث، تفسیر، علوم قرآن، علوم ادبی، لغت‌شناسی، شرح حال و ترجمه نویسی، شرح کتب حدیثی، درایه الحدیث، رجال، فقه، اصول، منطق و کلام (مدرس تبریزی، ۱۳۹۵: ۵۵۰/۲) تحریر شده‌است. سیوطی به حدیث توجه ویژه‌ای داشته است. باید توجه داشت سیوطی آثار خود را در عصر انحطاط و رکود علمی مسلمین نگاشت. از این جهت خدمات او بسیار قابل توجه است. راسگین گیب درباره او می‌نویسد: «در ادبیات عربی نویسندگانی که آثارشان سه بعدی باشد وجود نداشتند به همین جهت آثار سیوطی باور نکردنی است. آثار او به خاطر جامعیت و سبک ساده خیلی زود در کشورهای اسلامی رایج شد» (هامیلتون، ۱۳۶۲: ۱۴۹؛ سیوطی، ۲۰۰۳: ۱۲۵).

سیوطی در فقه، شافعی بود. برخی به سبب وجود عبارت «فَوْضُ احادیث الصفات ولا تشبهه او تعطل»

در یکی از قصایدش، او را باورمند به تفویض می‌دانند (سیوطی، ۱۴۱۴: ۲۱).

ویژگی‌هایی مانند نگارش کتب مستقل درباره اهل بیت علیهم‌السلام، یادکرد فضایل ایشان در احادیث تفسیری، ذکر برتری علی علیه‌السلام و یاران او، تبیین پاداش محبت به اهل بیت علیهم‌السلام از زبان پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و نیز اظهار بیزاری ایشان از دشمنان اهل بیت علیهم‌السلام، حاکی از توجه سیوطی به نگارش آموزه‌های بنیادین شیعه مانند تولی و تبری است. رویکرد منقبت‌نگاری سیوطی درباره صحابه رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و مسلمانان دوره‌های نخستین، منحصر به نگارش کتب مستقل درباره فاطمه زهرا علیها‌السلام، علی بن ابی طالب علیه‌السلام و مهدی موعود علیه‌السلام می‌باشد. این موارد هر چند دلایل استواری بر گرایش سیوطی به اهل بیت علیهم‌السلام ارزیابی نمی‌شوند اما می‌توانند نشانه آشکاری بر ارادت ویژه سیوطی به اهل بیت علیهم‌السلام، دیدگاه تقریبی او و بیزاری وی از دشمنان اهل بیت علیهم‌السلام باشد.

الف) یادکرد مفهوم اهل بیت علیهم‌السلام در آثار سیوطی

۱- آثار سیوطی با محوریت اهل بیت علیهم‌السلام

یادکرد سیره، مقام، فضایل و آلام اهل بیت علیهم‌السلام در نگاشته‌های سیوطی به دو گونه تک‌نگاری و گزارش‌های مناسبتی در لابلای کتب حدیثی، تفسیری و تاریخی قابل افراز است. وی آثار مستقلی در بیان سیره و مقام اهل بیت علیهم‌السلام دارد. یکی از این آثار، مجموعه ۶۰ حدیث با سلسله دقیق راویان آنها در فضایل و فرازندی همه جانبه اهل بیت علیهم‌السلام است که به احیاء المیت بفضایل اهل البیت علیهم‌السلام نام‌بردار است. حُسن انتخاب نام این کتاب نشان از علاقه فراوان وی به دودمان رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم دارد. گرچه سیوطی در این کتاب از اظهار نظر خودداری می‌کند ولی انتخاب و ترتیب احادیث بیانگر منظومه معرفتی وی نسبت به اهل بیت علیهم‌السلام است.

سیوطی در نگارش مسانید صحابه بخشی سترگ از تحقیقات خود را به روایات منقول از حضرت امیر علیه‌السلام با عنوان «مسند علی» اختصاص داده است که افزون بر ۱۳۹۰ حدیث است. مسند فاطمه الزهرا و ماورد فی فضلها نام نگاشته دیگر سیوطی درباره فضایل حضرت زهرا علیها‌السلام و برخی سخنان ایشان است. وی کتاب را پس از حمد الهی چنین معرفی می‌کند: «مسند فاطمه الزهرا رضی الله عنها الروایات المتعلقة بسیده نساء العلمین فاطمه الزهرا خاتمه بنات سید العالمین علیه وعلیها و بعلها و ولدها وسایر اهل بیتها صلوات رب العالمین» (سیوطی، ۱۴۱۴: ۴۷). این عبارت حاکی از ارادت ویژه سیوطی به اهل بیت علیهم‌السلام است. کتاب مذکور شامل ۲۸۴ روایت است که در آن بیش از سی مصدر مهم اهل سنت و حدود ۶۰ نفر از راویان معتبر عامه، مبنای گزارش‌های سیوطی قرار گرفته‌اند. همچنین با نگارش الثغور الباسمه فی فضایل السیده فاطمه، علاقه خود را به اهل بیت علیهم‌السلام اظهار می‌دارد. سیوطی در این رساله به ساده‌زیستی و قناعت بی‌نظیر زندگی فاطمه علیها‌السلام، ارمغان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به تسیحات پس از نماز به عنوان هدیه‌ای برای فاطمه علیها‌السلام، مهریه و جهیزیه اندک فاطمه علیها‌السلام اشاره می‌کند (سیوطی، ۱۴۲۲:

۵۴-۵۹). کتاب العرف الوردی فی اخبار المهدی و نیز بیان بیش از ۲۰۰ حدیث در الحاوی للفتاوی دربارہ امام زمان (علیہ السلام) نیز نمونه‌هایی از توجه سیوطی به اندیشه مهدویت است. افزون بر اینها، در لابلاهی دیگر آثار سیوطی مانند الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، جامع الاحادیث، الإکلیل فی استنباط التنزیل، جمع الجوامع و تاریخ الخلفاء احادیث و نکاتی دربارہ سیره، فضایل و آلام اهل بیت (علیهم السلام) یافت می‌شود.

۲- نگره تفسیری سیوطی درباره مفهوم اهل بیت (علیهم السلام)

آیات فراوانی از قرآن در شأن اهل بیت (علیهم السلام) نازل شده و آیات دیگری نیز از باب قاعده «جری و تطبیق» و بیان مصداق اتم بر اهل بیت (علیهم السلام) منطبق هستند. سیوطی نیز در آثار خود گزارش‌های فراوانی از عظمت اهل بیت (علیهم السلام) در قرآن و ارتباط این دو ارائه می‌دهد. برای نمونه ذیل آیه ۳۳ سوره احزاب پس از نقل گرد آمدن اهل بیت (علیهم السلام) زیر کساء یمانی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم)، فرمایش حضرت در معرفی علی و فاطمه و حسنین (علیهم السلام) چنین می‌آورد: «اللهم هولاء اهلی واهل بیتی» (سیوطی، ۱۴۰۴: ۱۹۸/۵)، و نیز روایت نبوی «من احبنی وأحب هذین و أبهما و أمهما کان معی فی درجاتی یوم القیامه» (سیوطی، ۱۹۸۵: ۲۸) را ذکر می‌کند.

سیوطی رضایت در آیه «وَلَسَوْفَ يَعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى» (ضحی / ۵) را رضایتمندی اهل بیت (علیهم السلام) از افراد می‌داند که سبب نجات آنها از عقوبت می‌شود (سیوطی، ۱۴۰۸: ۶۰۶/۳؛ همان، ۱۴۲۱: ۸؛ همان، ۱۴۰۴: ۳۶۱/۶). مودت اهل بیت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) را تفسیر آیه «ومن یقترب حسنه» (شوری / ۲۲) دانسته (سیوطی، ۱۴۲۱: ۵؛ همان، ۱۴۰۴: ۶/۶) و دارا بودن محبت ایشان در قلب را نشانه ایمان معرفی می‌کند (سیوطی، ۱۴۲۱: ۷؛ همان، ۱۴۰۴: ۷/۶). وی در پی آیه مباحله (آل عمران / ۶۱)، همان قرائت شیعی و مورد اتفاق اغلب علمای مسلمان را نقل کرده و واژه «ابناءنا» را بر حسنین (علیهم السلام) و عبارت «انفسنا» را بر علی (علیه السلام) منطبق می‌داند (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۵؛ همان، ۱۴۰۴: ۳۹/۲؛ همان، ۲۰۰۷: ۶۹).

مهمترین نمونه‌های یادکرد مفهوم اهل بیت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) در نگره تفسیری سیوطی عبارتند از:

پذیرش توبه حضرت آدم به واسطه سوگند دادن پروردگار به خمسه طیبه (سیوطی، ۱۴۰۴: ۶۰/۱) در تبیین آیه ۳۷ سوره بقره؛ تطبیق آیه «وَأُمِرُّ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا» (طه / ۱۳۲) بر مراجعه پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) به منزل علی و فاطمه (علیهم السلام) و دستور الهی بر صبر پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) در آلام فرزندان آنها (سیوطی، ۱۴۰۴: ۳۱۳/۴)؛ انحصار «فی القربی» (شوری / ۲۳) در اهل بیت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) (سیوطی، ۱۴۰۴: ۶/۶؛ همان، ۲۰۰۷: ۲۳۰)؛ تطبیق «وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ لَآجُزُ الْأَجْرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ» (نحل / ۴۱) بر علی، جعفر و عبدالله بن عقیل پس از تحمل ستم‌های مکیان بر ایشان (سیوطی، ۱۴۰۴: ۱۱۸/۴).

۳- نگره روایی سیوطی درباره مفهوم اهل بیت علیهم السلام

سیوطی برای اثبات فرازندگی اهل بیت علیهم السلام نه تنها به شأن نزولها، دلالت‌های قرآنی و تفسیر آنها توجه دارد بلکه از سنت معتبر نیز بهره می‌گیرد. نمونه‌هایی از گزارش‌های مهم روایی سیوطی در این باره به شرح ذیل هستند: هدایتگری اهل بیت علیهم السلام بسان ستارگان آسمان و امنیت بخشی آنان (سیوطی، ۱۴۲۱: ۸)؛ وصیت پایانی پیامبر صلی الله علیه و آله بر رعایت حقوق اهل بیت علیهم السلام (همان، ۷)؛ نقل حدیث ثقلین با عبارت «کتاب الله و عترتی اهل بیتی» با ۴ طریق (همان، ۱۹)؛ محوریت محبت اهل بیت علیهم السلام در ارکان ایمان (همان، ۱۷)؛ انتساب اولاد فاطمه علیها السلام به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و اتصال شجره سادات به پیامبر صلی الله علیه و آله؛ امنیت گسترده در سایه رجوع به اهل بیت علیهم السلام (همان، ۲۰)؛ بیان دقیق حدیث غدیر (سیوطی، ۱۴۰۴: ۲/۲۹۳)؛ تبریک صحابه از جمله ابوبکر و عمر به علی علیه السلام پس از جریان غدیر (همان، ۱۱۷/۳)؛ خشم پیامبر صلی الله علیه و آله بر دشمنان و آزاردهندگان عترت وی (سیوطی، ۱۴۲۱: ۲۸)؛ حدیث سفینه نوح (سیوطی، ۱۴۰۴: ۱/۱۵۰)؛ اختصاص شفاعت پیامبر به دوستان اهل بیت علیهم السلام، تأکید پیامبر صلی الله علیه و آله به رعایت حقوق فرزندان علی و فاطمه علیها السلام؛ پرسش‌های چهارگانه در قیامت از مصرف مال، عمر، امکانات جسمی و محبت اهل بیت علیهم السلام؛ تأکید بر ادب آموزی فرزندان با محوریت دوستی و اطاعت از اهل بیت علیهم السلام (سیوطی، ۱۴۲۱: ۳۰) و قرار گرفتن اهل بیت علیهم السلام در حضیره قدس الهی در قبه بیضایی که سقف آن عرش است (همان، ۱۱۹).

روایت نبوی «مَنْ أَحَبَّهُمْ أَحَبَّهُ اللَّهُ وَ مَنْ أَبْغَضَهُمْ أَبْغَضَهُ اللَّهُ» درباره نتیجه محبت یا دشمنی با اهل بیت علیهم السلام (سیوطی، ۱۴۰۴: ۶/۱۲۰)، بشارت پیامبر صلی الله علیه و آله بر انتساب مهدی موعود علیه السلام از فرزندان فاطمه علیها السلام (همان، ۱۲۹)، تشبیه اهل بیت علیهم السلام به کشتی نوح برای نجات بخشی امت و هدایت مسلمین و هلاکت دوری کنندگان از اهل بیت علیهم السلام، مضمون ۴ روایت است که سیوطی تنها در کتاب احیاء المیت به ذکر اسناد آنها می‌پردازد.

۴- جایگاه خلفاء و رابطه آنها با اهل بیت علیهم السلام

در بسیاری از نگاه‌های حدیث عامه، جریان منع نگارش وصیت پیامبر خدا صلی الله علیه و آله به فاعلی ناشناس با آوردن کلمه «رجل» گزارش شده است. با این همه سیوطی آشکارا، فرد مانع نگارش را، عمر بن خطاب معرفی کرد؛ حتی جریان اعراض پیامبر صلی الله علیه و آله از وی پس از خواستگاری او از فاطمه علیها السلام را بیان می‌کند. وی در ادامه موافقت پیامبر صلی الله علیه و آله برای تزویج علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام به همراه افتخار اخوت با پیامبر صلی الله علیه و آله و دعا برای فرزندان ایشان را گزارش می‌کند (سیوطی، ۱۴۱۴: ۱۹۱-۱۹۳).

سیوطی، ناآگاهی خلیفه اول از برخی احکام و اقرار وی بر این نقص پس از رسیدن به خلافت را چنین گزارش می‌کند: «ایها الناس! انی قد ولیت علیکم و لست بخیرکم فإن احسنت فأعینونی و إن أسأت فقومونی» (سیوطی، ۱۳۷۱: ۷۷-۸۰).

نمونه‌هایی از جایگاه خلفاء و رابطه آنان با اهل بیت علیهم‌السلام در نگاشته‌های سیوطی عبارتند از: سکوت ابوبکر در برابر استدلال علی بر ارت بردن فرزندان انبیاء (سیوطی، ۱۴۱۴: ۷۱)؛ اعتراف ابوبکر به بی‌حرمتی بر بیت فاطمه علیها‌السلام و اظهار پشیمانی از آن در روزهای واپسین عمرش (سیوطی، ۱۴۱۴: ۲۹)؛ اعتراف ابوبکر به فضل علی علیه‌السلام با گفتن عبارت «أفیلونی أقیلونی فلسْتُ بخیرکم و علی فیکم» (همان، ۸۰)؛ اعتراف ابوبکر به اینکه شیطانی همراه اوست، «انَّ لی شیطان یعترینی» (سیوطی، ۱۴۲۴: ۴۳۶)؛ پناه بردن خلیفه دوم به خدا در مشکلی که علی علیه‌السلام در آن حاضر نباشد (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۷۱)؛ اعتراف خلیفه اول بر ناآگاهی درباره میراث جدّه از ماترک میّت (سیوطی، ۱۴۰۴: ۱۲۷/۲).

پس از نهی خلیفه دوم از مهره‌ی بیش از ۴۰۰ درهم و پاسخ کوبنده زنی از قریش براساس آیه «وَ آتَيْتُمْ إِخْدَاهُنَّ قَنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا» (نساء / ۲۰)، سیوطی، پاسخ عمر را با عبارت «كُلُّ النَّاسِ أَفْقُهُ مِنْ عَمْرٍ» گزارش می‌کند (سیوطی، ۱۴۰۴: ۱۳۳/۲). باید توجه داشت سیوطی در جمع آوری روایت‌گاهی تسامح می‌کرد. برای نمونه درباره عمر به اسناد خود از ابی بن کعب نقل می‌کند «اولین کسی که با حق دست می‌دهد عمر است و اولین کسی که به خدا سلام می‌کند و اولین کسی که خدا دست او را می‌گیرد و وارد بهشت می‌کند» (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۱۷). جعلی بودن این روایت با توجه به وجود ابی بن کعب در سند آن و مخالفت محتوای آن با سنت متواتره و آیات نافی تجسیم روشن است.

۵- مخالفان اهل بیت علیهم‌السلام از نظر سیوطی

بنا بر گزارش سیوطی پس از رحلت پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، جابر بن عبدالله انصاری در کوچه‌های مدینه می‌گشت و می‌گفت: «علی علیه‌السلام بهترین مردم جهان است و هر کس منکر او باشد کافر است. ای انصار، فرزندان خود را به دوستی علی علیه‌السلام تربیت کنید و هر که امتناع کرد به حال مادر او نظر کنید» (سیوطی، ۱۹۹۹: ۵۱/۱). وی بر اساس روایت ابن عباس از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، دشمنی با اهل بیت علیهم‌السلام را مایه ورود به جهنم می‌داند، هر چند آن فرد عبادات فراوان داشته باشد (سیوطی، ۱۴۲۱: ۹).

وی با گشودن فصلی با عنوان «باب یزید و معاویه» روایات بسیاری در نکوهش این دو نقل می‌کند (سیوطی، ۱۳۷۱: ۸۵). از مهمترین این نکوهش‌ها می‌توان به حکومت کردن معاویه بر سیاق پادشاهان (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۹۹)، پایه‌گذاری بدعت و لایتنعهدی در اسلام به دست معاویه (همان، ۱۹۶)، پذیرش اسلام معاویه بر سبیل تألیف قلوب (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۹۴) اشاره کرد.

سیوطی به اسناد خود از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم چنین نقل می‌کند: «لا یزال أمر أمتی قائما بالقسط حتی یكون أول من یثلمه رجل یقال له یزید» (سیوطی، ۱۳۷۱: ۲۰۸). وی جنایت یزیدیان در واقعه حرّه را سبب کشته شدن بهترین صحابه و هتک حرمت زنان با عفت می‌داند. او یزید را مردی گناهکار دانسته و از قول عبدالله بن حنظله نقل می‌کند که به مردم عصر خود می‌گفت: «ای مردم! از خدای یگانه‌ای که شریک ندارد بترسید. به خدا قسم از قیام علیه یزید آن قدر خودداری کردیم که ترسیدیم از آسمان بر

سرمان سنگ فروریزد، یزید کسی است که با مادران و خواهران و دختران خود مباشرت می‌کند و شراب می‌نوشد و نماز را ترک می‌کند» (سیوطی، ۱۳۷۱: ۲۲۸).

سیوطی فرمایش پیامبر ﷺ درباره خوارج را نیز چنین نقل می‌کند: «يَخْرُجُ قَوْمٌ مِنْ أُمَّتِي يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ لَيْسَ قِرَاءَتُهُمْ بِشَيْءٍ وَلَا صَلَاتُهُمْ إِلَى صَلَاتِهِمْ بِشَيْءٍ وَلَا صِيَامُهُمْ إِلَى صِيَامِهِمْ بِشَيْءٍ يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُ لَهُمْ وَهُوَ عَلَيْهِمْ لَا تُجَاوِزُ صَلَاتُهُمْ تَرَاقِيهِمْ يَمْزُقُونَ مِنَ الْإِسْلَامِ كَمَا يَمْزُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَةِ» (سیوطی، ۱۹۸۵: ۱۳۴-۱۳۵).

سیوطی گزارش‌های بسیاری از مخالفان اهل بیت ﷺ ارائه کرده است؛ برای نمونه این گزارش‌ها می‌توان به اینها اشاره کرد: شهادت علی ﷺ به دست خوارج (همان، ۱۴۳: ۱۴۳)؛ دشمنی شدید معاویه با علی (سیوطی، ۱۴۱۴: ۱۰۵)؛ شکوه پیامبر ﷺ از برخی اصحاب در بی‌مهری به اهل بیت ﷺ ذیل آیات ۱۱۷-۱۱۸ سوره مائده؛ شناسایی منافقان به دشمنی با علی ﷺ (سیوطی، ۱۹۱۴: ۲۲۹/۷)؛ منافق بودن مخالفان فاطمه ﷺ (سیوطی، ۱۴۱۴: ۱۵۵)؛ گریستن مروان بر جنازه مطهر امام حسن ﷺ و هشدار امام حسین ﷺ بر فریبکاری او (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۹۱)؛ انتساب بدعت‌هایی چون نشسته خطبه خواندن؛ خطبه خواندن قبل از نماز؛ کاستن تکبیرات اذان و نماز؛ اخته کردن خادمان؛ اخذ بیعت برای جانشین توسط معاویه (سیوطی، ۱۳۷۱: ۲۰۰-۲۰۱)؛ کراهت مردم از بیعت با یزید (همان، ۲۰۵) و کشته شدن بیش از ۳۶۰ نفر از صحابه و قریش به دستور یزید در واقعه حرّه.

در گزارش سیوطی از پاسخ احمد بن حنبل به سؤال فرزندش درباره علی ﷺ و معاویه چنین آمده است: «أَنَّ عَلِيًّا كَانَ كَثِيرَ الْأَعْدَاءِ، فَفَتَشَّ لَهُ أَعْدَاؤُهُ عِيْبًا فَلَمْ يَجِدُوا، فَجَاؤُوا إِلَى رَجُلٍ قَد حَارَبَهُ وَقَاتَلَهُ فَأَطْرَوْهُ كِيَادًا مِنْهُمْ لَهُ» (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۹۹). وی در تاریخ الخلفاء می‌نویسد: «یزید از قتل امام حسین ﷺ و اسیری اهل بیت ﷺ بسیار خوشحال شد» (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۳۹). وی داستان ورود سر مطهر امام حسین ﷺ به دارالاماره کوفه در برابر ابن زیاد و سپس سر ابن زیاد در برابر مختار و بعد از آن سرمختار در برابر مصعب بن زبیر و سپس سر مصعب در برابر عبدالملک مروان را از درس‌های تاریخ می‌داند (همان، ۸۵).

منصور خلیفه عباسی، یکی از دشمنان اهل بیت ﷺ بود که برای استحکام پایه‌های حکومت خود رنج‌های فراوانی به محبان اهل بیت ﷺ وارد کرد. وی نه تنها شیعیان بلکه فقها و شخصیت‌های بزرگ عامه را که با وی مخالف بودند، سخت می‌آزرد. چنانکه ابوحنیفه را به جرم پشتیبانی از ابراهیم بن عبدالله محض، رهبر قیام ضد عباسی در عراق شلاق زد و به زندان افکند. سیوطی با نقل این ماجرا (همان، ۲۵۹) روحیه انصاف تاریخی و حق‌جویی خود را نسبت به اهل بیت ﷺ به نمایش می‌گذارد.

یکی دیگر از دشمنان اهل بیت ﷺ، مهدی عباسی معاصر با امام کاظم ﷺ بود که در ابتدای خلافت برای جلب حمایت مردمی، عفوعمومی سیاسی اعلام کرد (یعقوبی، ۱۳۶۲: ۱۳۲/۳). ولی در زمان کوتاهی چهره دگرگون کرد و روند کینه‌جویی با بنی‌هاشم را پی گرفت. سیوطی فسادهای اخلاقی و ستم‌های او به اهل بیت ﷺ را گزارش می‌کند (سیوطی، ۱۳۷۱: ۲۵۹).

ب) سیره پژوهی سیوطی درباره اهل بیت علیهم السلام

۱- جایگاه علی بن ابی طالب علیه السلام در آثار سیوطی

سیوطی آشکارا امام اول شیعیان را چنین معرفی می‌کند: «أحدُ العشره المشهود لهم بالجنيه و أخو رسول الله بالمؤاخاه و صهره علی فاطمه سیده نساء العالمین و أحدُ السابقین فی الاسلام و أحدُ العُلَماءِ الربانیین و الشَّجَعانِ المشهورین و الزُّهادِ المذكورین و الخطباءِ المعروفین». وی در ادامه علی علیه السلام را اولین نفری می‌داند که در عصر پیامبر صلی الله علیه و آله، قرآن را جمع آوری کرد و به پیامبر صلی الله علیه و آله عرضه داشت (همان، ۱۶۶).

صدقه دادن علی علیه السلام پس از نزول آیه ۱۲ سوره مجادله برای دیدار با پیامبر صلی الله علیه و آله و اختصاص این عمل به امام اول مسلمین شأن نزولی است که بسیاری علمای اهل سنت از جمله سیوطی آن را پذیرفته‌اند (سیوطی، ۱۴۰۴: ۱۸۵/۶؛ متقی هندی، ۱۹۸۹: ۵۲۱/۲؛ حاکم نیشابوری، ۱۴۳۵: ۵۲۴/۲). سیوطی روایات نبوی «أنا مدینه العلم وعلیُّ بابُها» (سیوطی، ۱۹۹۹: ۴۱۵/۱)، «أنا دأب الحکمه وعلیُّ بابها» (همان)، «من کنتُ مولاةُ فعلی مولاةُ، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» را با اسناد مختلف (سیوطی، ۱۹۸۳: ۴۵-۴۶؛ همان، ۱۳۷۱: ۱۶۹)، «علیُّ منی و أنا من علی» (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۶۹)، «النظرُ إلى علی عبادَه» (همان، ۱۷۲)، «من أذی علیاً فقد أذانی» (همان، ۱۷۳)، «أنت منی بمنزله هارون من موسی» (سیوطی، ۱۴۰۴: ۷۱/۶) و «أنتک تُقاتل علی (تأویل) القرآنِ كما قاتلتُ علی تنزیله» (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۷۳) را به عنوان نمونه‌ای از میان صدها روایت ناظر به امام اول شیعیان، نقل می‌کند. همچنین از قول ابن عباس دو روایت مشهور: «کانت لعلی ثمان عشره منقبه ما کانت لِأحدٍ هذه الامه» (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۷۲)، و «ما نزل فی أحد من کتاب الله تعالی ما نُزل فی علی» (همان، ۱۷۱) را نیز ذکر می‌کند.

آگاهی علی از ترتیب، شأن نزول، زمان و مکان دقیق نزول آیات و فرازمندی اهل بیت علیهم السلام در تفسیر آیات (همان، ۲۰۳؛ همان، ۱۴۲۱: ۴۹۳/۲)، وصف علی علیه السلام به «ابا الريحانین» (سیوطی، ۱۴۱۴: ۱۷۶)، شفای چشم علی علیه السلام با تبرک به آب دهان پیامبر صلی الله علیه و آله (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۷۲)، پیروزی مسلمین در جنگ احزاب به واسطه وجود علی علیه السلام (سیوطی، ۱۴۰۴: ۵۲۱/۶)، تشبیه علی علیه السلام به حضرت عیسی علیه السلام و دعای پیامبر صلی الله علیه و آله برای او بر این بیان که یهودیان با عیسی مخالفت کردند و عده‌ای هم در راه محبت او افراط پیشه کردند و پیش‌بینی شباهت اوضاع علی علیه السلام به او (سیوطی، ۱۹۸۵: ۵۴-۵۵)، آگاهی علی علیه السلام از تمام دقائق قرآن (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۸۵)، میراث‌بری علی علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله مانند جانشینی هارون پس از موسی (سیوطی، ۱۴۱۴: ۱۰۰)، نزول ۳۰۰ آیه درباره علی علیه السلام (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۷۲)، پنهان ماندن قبر اصلی علی علیه السلام تا مدت‌ها در اثر جابجایی محل اولیه قبر (همان، ۱۷۶)، حشر مخالفان علی علیه السلام همراه کافران در قیامت (همان، ۱۷۶) به عنوان مصداق آیه ۲ سوره حجر، تطبیق مصداق عبارت «یا ایها الذین آمنوا» بر علی به عنوان امیر و شریف‌ترین مؤمنین (همانجا)، شگفتی سعد بن

ابی وقاص به خاطر دارا بودن ویژگی‌های برجسته علی علیه السلام (سیوطی، ۱۴۱۴: ۱۵۸)، شقی نامیدن قاتل علی علیه السلام توسط پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۷۳) و یادکرد برخی کلمات قصار امام اول مسلمین، نمونه‌ای از نگاشته‌های سیوطی در بیان فضایل علی علیه السلام هستند.

از طریق عامه و شیعه آمده است که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «أفضاکم علی». منظور از قضا همان علم فقه و بینش عمیق است. سیوطی بر این اساس ثابت می‌کند؛ علی علیه السلام فقیه‌ترین اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم است (سیوطی، ۱۹۹۹: ۵۸/۱). وی در علوم قرآنی ضمن طرح بحث حدیث «سبعه أحراف»، آگاهی به ظاهر و باطن قرآن را در اختیار علی علیه السلام دانسته (سیوطی، ۱۴۲۱: ۴۶۶/۲) و آگاهی علی علیه السلام به علم آسمانی و حدیث «سَلُونِي عَن كِتَابِ اللَّهِ» را در پاسداشت مقام امام اول شیعیان یاد می‌کند (سیوطی، ۱۴۰۸: ۱۵/۱).

۲- فاطمه علیه السلام در آثار سیوطی

نگارش دو کتاب مستقل الثَّوْرُ الباسمه فی فضایل السیده فاطمه و مسند فاطمه الزهرا در فضایل، امتیازات، برجستگی‌ها، اخلاق و پاره‌ای از رنج‌های فاطمه علیه السلام پس از وفات رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم حاکی از ارادت و معرفت سیوطی به مقام بزرگ بانوی عالمیان است. وی می‌نویسد: «برترین زنان عالم فاطمه علیه السلام است» (سیوطی، ۱۴۱۴: ۲۳/۲). وی روایت نبوی «إِنَّ اللَّهَ يَرْضَى لِرِضَاكِ وَيَغْضَبُ لِعُضْبِكَ» خطاب به فاطمه علیه السلام (سیوطی، ۱۴۱۴: ۴۳؛ همان، ۱۹۸۵: ۱۲۶) و روایت «فانما فاطمه بضعة مني يؤذيني ما آذاها» را در مناقب حضرت زهرا علیه السلام ذکر می‌کند (سیوطی، ۱۴۲۲: ۷۰؛ همان، ۱۹۹۹: ۲۰۸/۲).

خلقت جسمانی فاطمه زهرا علیه السلام به واسطه خوردن طعام بهشتی توسط پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در معراج و استشمام رایحه بهشت از وجود مطهر حضرت زهرا علیه السلام (سیوطی، ۱۹۹۹: ۱۳۸/۲؛ همان، ۱۴۰۴: ۱۵۳/۴)، همراهی فاطمه علیه السلام با پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در بیماری ایشان و محبت پدر بر دختر گرمی‌اش (سیوطی، ۱۴۱۴: ۸۵)، بخشندگی فاطمه علیه السلام به نیازمندان از همه آنچه در خانه داشت (همان، ۸۲)، جریان استقبال پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از فاطمه علیه السلام (همان، ۴۷-۴۸)، دستور پروردگار بر تزویج علی علیه السلام و فاطمه علیه السلام (همان، ۱۰۷)، سیادت فاطمه علیه السلام بر زنان بهشتی (سیوطی، ۱۴۱۴: ۱۱۵) و فرزندان او بر جوانان بهشتی (سیوطی، ۱۴۲۲: ۶۹-۷۰)، سیادت همسر فاطمه علیه السلام در دنیا و آخرت (سیوطی، ۱۴۲۲: ۷۲)، حدیث تسبیحات حضرت زهرا علیه السلام (سیوطی، ۱۴۱۴: ۱۲۸)، مرارت‌های زیستی فاطمه علیه السلام در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و وعده پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بر پاداش شیرین آخرت به او (سیوطی، ۱۹۱۴: ۳۳، ۳۹؛ همان، ۱۴۰۴: ۳۶۱/۶)، دفن شبانه حضرت (سیوطی، ۱۴۱۴: ۱۹۴)، بازدید پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از فاطمه علیه السلام پس از بازگشت از سفرها (سیوطی، ۱۴۰۴: ۳۶/۶)، سفارش به انحصار تغسیل به دست اُسماء و علی علیه السلام (همان، ۱۸/۱)، شباهت‌های ظاهری و معنوی فاطمه علیه السلام به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم

(سیوطی، ۱۴۲۲: ۶۹)، مبعوث شدن فاطمه علیها‌السلام در قیامت و استفاده از بهترین مرکب‌های بهشتی (سیوطی، ۱۴۱۴: ۱۱۳)، بشارت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بر اینکه مهدی علیه‌السلام از فرزندان فاطمه علیها‌السلام است (همان، ۱۹۷)، مالکیت فاطمه علیها‌السلام بر فدک در زمان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم (سیوطی، ۱۴۰۴: ۱۷۷/۴؛ همان، ۲۰۰۲: ۱۶۱) ذیل آیه «وَأْتِ ذِي الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ» (اسراء/ ۲۶)، از مهمترین گزارش‌های سیوطی در بیان مقام والای صدیقه طاهره است.

سیوطی وصیت فاطمه علیها‌السلام برای روش تدفین خود را چنین نقل می‌کند که وی به اسماء بنت عمیس فرمود دوست ندارم پیکرم مانند سایر زنان کفن شود. اسماء عرض کرد درکشور حبشه برای مردگان تابوتی می‌سازند تا پیکر آنها معلوم نباشد. فاطمه علیها‌السلام این پیشنهاد را پذیرفت و دستور ساخت تابوت را صادر کرد (سیوطی، ۱۴۱۴: ۲۰۵). بنابر گزارش‌های تاریخی، عایشه پس از شهادت حضرت زهرا علیها‌السلام برای غسل او به منزل فاطمه علیها‌السلام رفت اما اسماء مانع ورود او شد. عایشه گلایه را نزد پدر خود ابوبکر برد. ابوبکر به اسماء گفت: چرا مانع همسران پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌شوی؟ اسماء گفت: این دستور فاطمه زهرا علیها‌السلام است که جز علی و من کسی پیکر او را نبیند (سیوطی، ۱۴۲۲: ۷۸) سیوطی در انتهای این گزارش می‌نویسد: «ابوبکر پس از شنیدن این جمله بازگشت و مانع عایشه شد» (سیوطی، ۱۴۱۴: ۹۲). وی در بسیاری از این گزارش‌ها، اسناد گوناگونی برای یک موضوع حدیثی ذکر کرده است. برای نمونه پس از بیان تسبیحات حضرت زهرا علیها‌السلام سلسله اسناد آن را در همه صحاح سته، تهذیب الآثار طبری و مسند علی دقیق ذکر می‌کند (سیوطی، ۱۴۲۲: ۵۵-۵۷).

۳- امام حسن علیه‌السلام در آثار سیوطی

سیوطی، امام حسن علیه‌السلام را آخرین خلیفه منصوبه از طرف خدا می‌داند و حدیث نبوی «هذان اینای واینای ایتتی، اللهم انی احبهما فأحبهما و احب من یحبهما» را منطبق بر حسین می‌داند (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۸۹). نام‌گذاری امام حسن علیه‌السلام توسط پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و عقیقه برای او، مناقب فراوان امام حسن علیه‌السلام مانند سیادت، حلم، وقار، جود، کراهت از جنگ و کشتار، محبوبیت نزد مردم، ۲۵ سفر پیاده برای ادای حج (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۸۵-۱۸۹) نمونه‌ای از گزارش‌های سیوطی از سیره و مقام امام دوم شیعیان است. وی روایت ابن عباس در تجلیل از مقام امام حسن علیه‌السلام را چنین گزارش کرده است: «من به هیچ چیز جز به اینکه در جوانی پیاده به حج رفتم افسوس نخورده‌ام ولی حسن بن علی ۲۵ بار پیاده به حج رفت، درحالی‌که مرکب‌های خوب در جلو او راه می‌رفتند و سه بار همه اموالش را با فقراء تقسیم کرد» (سیوطی، ۱۳۷۱: ۱۹۰). دستگیری امام حسن مجتبی علیه‌السلام از فقرا و بخشش‌های فراوان آن حضرت به حدی بود که در تاریخ زندگانی هیچ یک از بزرگان به چشم نمی‌خورد. امام حسن علیه‌السلام در طول عمر دو بار همه دارایی و سه بار نیمی از املاک خود را در راه خدا ایثار کرد (همان). وی علت شهادت امام حسن علیه‌السلام را مسمومیت او به دست همسرش جعد، دختر اشعث بن قیس با دسیسه یزید به بهانه قول

ازدواج با جعده ذکر می‌کند (همان، ۱۹۲).

۴- امام حسین علیه السلام از منظر سیوطی

سیوطی در گزارش دوره حاکمیت یزید، وقتی به فاجعه شهادت حسین علیه السلام می‌رسد، می‌نویسد: «داستان قتل حسین آنقدر جان سوز است که قلب تحمل یادآوری آن را ندارد» (سیوطی، ۱۳۷۱: ۲۰۷). سیوطی، گزارش‌های روایی مانند اخبار علی علیه السلام بر محل شهادت حسین علیه السلام هنگام رفتن به صفین و گریه آسمانیان بر شهادت حسین علیه السلام و یارانش (سیوطی، ۱۴۰۴: ۳۱/۶؛ همان، ۱۳۷۱: ۳۲۶؛ همان، ۱۴۰۵: ۱۲۶/۲)، خبر یافتن ام سلمه از شهادت حسین علیه السلام با وجود حضور در مدینه به واسطه آگاه شدن توسط پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در عالم خواب (سیوطی، ۱۳۷۱: ۲۲۷؛ همان، ۱۴۰۵: ۱۲۶/۲) را گزارش می‌کند. همچنین او به خونبار شدن آسمان (همان، ۱۴۲۴: ۷۹)، خورشیدگرفتگی (سیوطی، ۱۴۲۴: ۴۰۵)، آگاهی اهالی شام از زمان شهادت حسین علیه السلام از روی تاریک شدن آسمان و خورشید (سیوطی، ۱۴۰۵: ۲۳۷/۲)، جاری شدن خون تازه از زیر سنگ‌های زمین و تغییر اوضاع جوی (همان، ۲۳۵/۲؛ همان، ۱۳۷۱: ۲۲۶) را به عنوان حوادث پس از شهادت امام حسین علیه السلام گزارش می‌کند. سیوطی تغییر اوضاع جوی پس از شهادت امام حسین علیه السلام را چنین بیان می‌کند: «لما قُتِلَ الْحُسَيْنُ أَحْمَرَّتْ لَهُ الْأَفَاقُ السَّمَاءُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ» (سیوطی، ۱۴۰۴: ۳۱/۶). او در گزارشی دیگر از علی بن مسهر می‌نویسد: «مادر بزرگم می‌گفت: من در زمان کشته شدن حسین دختری جوان بودم، در آن ایام آسمان تا مدتی به صورت علقه (سرخ فام) درآمده بود (همان).

بنا بر گزارش سیوطی ابن عباس شبی با پریشانی از خواب برخاست و مدام کلمه استرجاع را بر زبان می‌آورد. وی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را در خواب دیده بود که شیشه‌ای از خون حسین علیه السلام و اصحابش همراه داشت و از امتش به خاطر رفتارشان با حسین علیه السلام گلایه می‌کرد (سیوطی، ۱۳۷۱: ۲۲۷؛ همان، ۱۴۰۵: ۱۲۶/۲).

۵- امام سجّاد علیه السلام در نگاه سیوطی

سیوطی یکی از مصادیق نیکوکاران در آیه «الَّذِينَ يَتَّقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَ اللَّهُ يَحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (آل عمران / ۱۳۴) را امام سجّاد علیه السلام می‌داند. آورده‌اند که کنیز امام علیه السلام هنگام ریختن آب بر دست امام علیه السلام جهت وضو، غفلت کرد و ظرف از دستش بر صورت امام علیه السلام افتاد که سبب شکافتن صورت امام علیه السلام شد. امام علیه السلام، سر خویش بلند کرد و به کنیز نگریست. کنیز آیه «والكاظمين الغيظ» را خواند، امام علیه السلام فرمود: خشم خود را فرو خوردم. کنیز در ادامه، فراز بعدی آیه را خواند و امام علیه السلام فرمود تو را بخشیدم. با خواندن «والله يحب المحسنين»، امام علیه السلام آن خادمه را آزاد کرد (سیوطی، ۱۴۰۴: ۷۳/۲).

۶- صادقین علیهم السلام در کلام سیوطی

به نظر می‌رسد سیوطی در آثارش به صادقین علیهم السلام اشاره مستقیمی نکرده است. گستره روایات از صادقین در موضوعات مختلف، هر پژوهشگر و حدیث‌نگاری را به سمت نگارش و بهره‌وری از روایات ایشان رهنمون می‌شود. سیوطی نیز با آگاهی از انبوه دستاوردهای معرفتی امامان علیهم السلام پس از حضرت سجاد علیه السلام، با تمعد از ذکر آنها خودداری کرده است. علل احتمالی این دوری‌گزینی را باید در علاقه‌های مذهبی، وضعیت حاکمیت عصر سیوطی و قدرتمندی عامه جستجو کرد. بسیار محتمل است که سیوطی برای رهایی از اتهام تمایل به تشیع، از یادکرد احادیث صادقین علیهم السلام خودداری کرده است. به هرروی یادکرد سایر امامان علیهم السلام در آثار سیوطی، عاملی برای اثبات فرضیه نفوذ محبت اهل البیت علیهم السلام در قلوب حق طلبان است.

۷- امام رضا علیه السلام از منظر سیوطی

سیوطی جریان انتخاب امام رضا علیه السلام به ولایتعهدی را چنین گزارش می‌کند: «مأمون در سال ۲۰۰، بنی عباس را که بیش از سه هزار نفر بودند در یک مکان گرد آورد و خطاب به آنها گفت: در میان خاندان علوی و عباسی هیچ کس از لحاظ فضل و ورع و دین برتر از علی بن موسی الرضا علیه السلام پیدا نمی‌شود. بنابراین ولایتعهدی خود را به او می‌سپارم» (سیوطی، ۱۳۷۱: ۲۲۳). البته نباید از نظر دور داشت سیوطی کتابی در بیان فضایل عباسیان با نام الأساس فی مناقب بنی العباس نیز نگاشته است. گزارش پرسش یحیی بن اکثم درباره حلاق حضرت آدم در حج و بیان امام رضا علیه السلام ذیل تفسیر آیه ۳۶ سوره بقره نمونه‌هایی از یادکرد امام هشتم شیعیان علیهم السلام در آثار سیوطی است (سیوطی، ۱۴۰۴: ۵۸/۱).

۸- امام زمان علیه السلام

کتاب العرف الوردی نگاشته سیوطی درباره امام زمان علیه السلام و مربوط به عصر ظهور است. وی در مقدمه کتابش، امام مهدی علیه السلام را «فاطمی منتظر» می‌خواند (سیوطی، ۱۴۳۲: ۴). او روایات مربوط به قیام مهدی علیه السلام را معتبر می‌داند (همان، ۲). سیوطی در الحاوی للفتاوی می‌نویسد: چهل حدیث ابونعیم درباره مهدی موعود علیه السلام و روایات دیگری که وی نیاورده است را افزوده‌ام (سیوطی، ۲۰۰۰: ۵۵/۲، ۷۶). وی در این کتاب، مهدی علیه السلام را جزو خلفاء دوازده‌گانه دانسته و سند حدیثی که مهدی علیه السلام را عیسی بن مریم می‌داند تضعیف می‌کند. هم چنین روایت نبوی «المهدی من عترتی من وُلد فاطمه» را از ام سلمه گزارش می‌کند (سیوطی، ۱۴۱۴: ۱۹۶؛ حاکم نیشابوری، ۱۴۳۵: ۵۵۷/۴).

سیوطی به تفسیر اثری آیات قرآن پیرامون حضرت صاحب الزمان علیه السلام توجه داشت. برای نمونه ذیل آیه ۷ سوره حج از ابوسعید خدری از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نقل می‌کند: «لا تقوم الساعة حتی یملك الأرض رجل من أهل بیتی أجدلی أقتی و لفظ أبی داود المهدی منی أجدلی الجبهة أقتی الأنف یملا الأرض قسطا و عدلا كما ملئت قبله ظلما و جورا یكون سبع سنین» (سیوطی، ۱۴۰۴: ۵۷/۶) و با بیان روایت «المهدی

مِثْلَ أَهْلِ الْبَيْتِ، يَضِلُّهُ اللَّهُ فِي لَيْلَةٍ» در دوکتاب خویش، ایشان را مصداق اهل بیت علیهم‌السلام در آیه تطهیر می‌داند (سیوطی، ۱۴۳۲: ۷۸؛ همان، ۱۹۹۹: ۱۶۰/۲).

تساوی تعداد یاران مخلص امام زمان علیه‌السلام با رزمندگان بدر و بیعت ایشان با وی میان رکن و مقام (سیوطی، ۱۴۰۴: ۲۴۰/۵)، اثبات خاتمیّت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بواسطه قیام ذریه‌اش مهدی علیه‌السلام در آخرالزمان در پاسخ به شبهه حاکمیت عیسی مسیح در فرجام دنیا (سیوطی، ۱۴۰۸: ۸۷/۲)، ظهور دجال و اقوام یاجوج و ماجوج و قتل نفس زکیه (سیوطی، ۱۴۰۴: ۵۸/۶) به عنوان نشانه‌های ظهور مهدی علیه‌السلام (سیوطی، ۱۴۰۸: ۱۲۷/۳)، همراهی اصحاب کهف با امام زمان علیه‌السلام (سیوطی، ۱۴۰۴: ۲۱۶/۴) و بشارت بر ظهور مهدی علیه‌السلام در دوره اختلاف شدید امت اسلام (همان، ۵۷/۶)، نمونه‌هایی از یادکرد سیره و مقام امام دوازدهم شیعیان علیه‌السلام در آثار سیوطی است.

سیوطی امام مهدی علیه‌السلام را خلیفه الله می‌داند و درباره او به اسناد خود از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم چنین روایت می‌کند: «ینزل بأمّتی فی آخر الزمان بلاء شدید من سلطانهم حتی تضیق علیهم الأرض فیبعث الله رجلاً من عترتی فیملأ الأرض قسطاً و عدلاً كما ملئت ظلماً و جوراً یرضی عنه ساکن السماء و ساکن الأرض لا تدخر الأرض من بذرها شیاً الا أخرجهتہ و لا السماء شیاً من قطرها الا صبته یرعش فیهم سبع سنین أو ثمان أو تسع» (همان، ۵۸/۶). همچنین، روایت مشهور «لَوْ لَمْ یَبْقَ مِنَ الدُّنْیَا إِلَّا یَوْمٌ لَطَوَّلَ اللَّهُ ذَٰلِكَ الْیَوْمَ حَتَّى یَبْعَثَ اللَّهُ فِيهِ رَجُلًا مَنِّي، أَوْ مِنْ أَهْلِی أَهْلِ بَيْتِي، یَوَاطِئُ اسْمُهُ اسْمِي، وَاسْمُ أَبِيهِ اسْمَ أَبِي» (سیوطی، ۲۰۰۰: ۶۱/۲؛ همان، ۱۳۷۱: ۱۱۵؛ همان، ۱۴۰۴: ۵۸/۶) را به اسناد خود از پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل می‌کند.

نتیجه

سیوطی دانشمند سخت‌کوش شافعی مذهب، بذر محبت به اهل بیت علیهم‌السلام را در گوهر وجودی خود پروریده و ثمرات آن را در نگاشته‌های خویش آشکار کرده است. توجه ویژه سیوطی به گزارش سیره، فضایل، جایگاه و رنج‌های اهل بیت علیهم‌السلام را می‌توان در گونه‌های مختلف تألیفات حدیثی، تفسیری، تاریخی و فقهی او مشاهده کرد. نگاشته‌های مستقل در پاسداشت مقام و تبیین سیره اهل بیت علیهم‌السلام در کنار انصاف وی در گزارش تاریخی از اهل بیت علیهم‌السلام و درنده‌خوبی دشمنان آنان، احتمالاتی هستند که انگاره باورمندی سیوطی به حقانیت مذهب تشیع در حوزه عقاید را تقویت می‌کنند. فراوانی نگاشته‌های وی درباره علی علیه‌السلام، فاطمه علیه‌السلام و حسنین علیهم‌السلام، توجه او را به مقام ارزشمند نقل اصغر، آشکار می‌سازد. یادکرد سیره و روایات مربوط به امام زمان علیه‌السلام در نگاشته‌های سیوطی نیز گواه خوبی بر حقانیت اندیشه موعود موجود در تبار اهل بیت علیهم‌السلام است. به هر روی آثار سیوطی، منابع در خوری برای سیره پژوهی اهل بیت علیهم‌السلام با رویکرد عامه فراهم می‌کند. افزون بر این، بررسی آثار و احوال دانشوران مسلمان با عقاید گوناگون، فارغ از یک سو نگرانی‌های مذهبی، افق‌های نوینی در تقریب و وحدت آحاد و اندیشه‌های امت اسلام خواهد گشود.

منابع

- قرآن کریم، کتاب آسمانی مسلمین، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
- بهرامی، اعظم و حسین نعیم آبادی (۱۳۹۹)، «مناقب نگاری اهل سنت درباره اهل بیت علیهم السلام»، مطالعه موردی دُرر السمط فی اخبار السبط»، سیره پژوهی اهل بیت علیهم السلام بارویکرد تمدنی، بهار و تابستان، شماره ۱۰.
- جشنی آرانی، ماشاء الله (۱۳۸۹)، «مناقب اهل البيت علیهم السلام در روایات تفسیر ثعلبی»، شیعه شناسی، زمستان، شماره ۳۲.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۸۱)، «بررسی سند احادیث مناقب اهل بیت علیهم السلام در صحیح بخاری»، حدیث اندیشه، تابستان، شماره ۲.
- حاکم نیشابوری، محمدین عبدالله (۱۴۳۵ق)، المستدرک علی الصحیحین، بیروت، دارالتأصیل.
- خلیلی، میثم و همکاران (۱۳۹۶)، «تحلیل قرآنی روایات فضائل اهل بیت علیهم السلام بر پایه مستدرک علی الصحیحین»، آموزه های حدیثی، بهار و تابستان، شماره ۱.
- رحمان ستایش، محمد کاظم و سید حیدر طباطبایی حکیم (۱۳۹۳)، «تسامح فضائل نگاران در روایات فضائل اهل بیت علیهم السلام»، پژوهش نامه علوم حدیث تطبیقی، پاییز و زمستان، شماره ۱.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر (۲۰۰۳م)، التحدث بنعمه الله، تحقیق هیثم خلیفه، بیروت، المكتبة العصرية.
- _____ (۱۴۲۲ق)، الثغور الباسمه فی فضائل السیده الفاطمه، تحقیق عبدالکریم الانیس، دبی، دایره الشؤون الاسلامیه.
- _____ (۱۹۹۹م)، الجامع الصغیر فی احادیث البشیر النذیر، بیروت، دارالفکر.
- _____ (۱۴۰۴ق)، الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، قم، کتابخانه عمومی آیه الله العظمی مرعشی نجفی.
- _____ (۲۰۰۰م)، جمع الجوامع (الجامع الکبیر فی الحدیث والجامع الصغیر وزوائد)، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- _____ (۲۰۰۲م)، لباب النقول فی اسباب النزول، بیروت، موسسه الکتب الثقافیه.
- _____ (۱۹۸۵م)، مسند علی بن ابی طالب علیه السلام، حیدرآباد هند، عزیزبیک.
- _____ (۱۳۷۱ق)، تاریخ الخلفاء، بی جا، بی نا.
- _____ (۱۴۲۴ق)، المحاضرات والمحاورات، بیروت، دارالغرب الاسلامی.
- _____ (۱۳۶۸)، المزهر فی علوم اللغه وانواعها، قم، فیروزآبادی.

- _____ (۱۴۱۸ق)، حسن المحاضره فی اخبار المصر والقاهره، تحقیق محمدابوالفضل ابراهیم، قاهره، دارالفکر العربی.
- _____ (۱۴۱۴ق)، مسند فاطمه الزهرا رضی الله عنها وما ورد فی فضلها، تحقیق فؤاد احمد زمرلی، بیروت، دار ابن حزم.
- _____ (۱۴۲۱ق)، احیاء المیت بفضایل اهل البيت علیهم السلام، تحقیق محمدسعید طریحی، طهران، مجمع العالمی لاهل البيت.
- _____ (۲۰۰۷م)، الإکلیل فی استنباط التنزیل، تحقیق سیف الدین عبدالقادر، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- _____ (۲۰۰۰م)، الحاوی للفتاوی فی الفقه وعلوم التفسیر والحديث والاصول والنحو والاعراب وسائر الفنون، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- _____ (۱۴۰۵ق)، الخصایص الکبری، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- _____ (۱۴۳۲ق)، العرف الوردی فی اخبار المهدی، بیروت، موسسه آل البيت لاحیاء التراث.
- _____ (۱۹۱۴م)، جامع الاحادیث، بیروت، دارالفکر.
- _____ (۱۴۰۸ق)، معترك الاقران فی اعجاز القرآن، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- _____ (۱۴۲۱ق)، الإیتقان فی علوم القرآن، تحقیق فواد احمد زمرلی، بیروت، دارالکتب العربی.
- _____ (۱۴۴۰ق)، الإیتقان فی علوم القرآن، تحقیق محمد سالم هاشم، قم، ذوی القربی.
- _____ شفق خواتی، محمد (۱۳۸۵)، «جایگاه اهل بیت علیهم السلام از دیدگاه ابوحنیفه»، پژوهشنامه حکمت و فلسفه اسلامی، بهار، ش ۱۷.
- _____ طباطبایی، سید کاظم (۱۳۷۷)، «جلوه های تشیع در مسند احمد»، مطالعات اسلامی، بهار و تابستان، ش ۳۹ و ۴۰.
- _____ متقی الهندی، علی بن حسام الدین (۱۹۸۹م)، کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال، بیروت، موسسه الرساله.
- _____ مدرس تبریزی، میرزا محمد علی (۱۳۹۵)، ریحانه الادب، قم، توحید.
- _____ مهدوی راد، محمد علی و همکاران (۱۴۰۰)، «واحدی نیشابوری و روایات شأن اهل بیت علیهم السلام در تفسیر البسیط»، حدیث پژوهی، بهار و تابستان، شماره ۲۵.
- _____ هامیلتون، گیب (۱۳۶۲)، درآمدی بر ادبیات عرب، ترجمه یعقوب آژند، تهران، امیرکبیر.
- _____ یعقوبی، احمدین اسحاق (۱۳۶۲)، تاریخ یعقوبی، تهران، علمی و فرهنگی.